

<https://doi.org/10.15388/VUIFSMD.2025.5>

„BALTIJOS SKYLĖ“ – SOVIETŲ BLICKRYGAS NUO ADUTIŠKIO IKI ŠIAULIŲ (1944 M. LIEPOS 5–31 D.)

Divonis Piličiauskas

SANTRAUKA. Straipsnyje analizuojama ir aptariama sovietų vykdytos Šiaulių puolamosios operacijos eiga iki fronto linijos stabilizavimo Vakarų Lietuvoje (1944 m. liepos 5–31 d.). Remiantis archyviniais dokumentais yra apžvelgiami Vokietijos ir SSRS kariuomenių susidūrimai, dalinių judėjimas ir kelti tiksliai. Antrojo pasaulinio karo fronto veiksmai Lietuvos teritorijoje 1944 m. liepą buvo reikšmingi tiek Lietuvai, tiek ir bendrame Rytų fronto kontekste, tačiau ši tema istoriografijoje detaliau beveik nenagrinėta.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Baltijos skylė, 1-asis Pabaltijo frontas, IX korpusas, karo veiksmai Lietuvoje, 1944 m. liepa, Antrasis pasaulinis karas.

‘The Baltic Hole’ – Soviet Blitzkrieg from Adučiškis to Šiauliai (5–31 July 1944)

SUMMARY. The article analyses and discusses the course of the Soviet ‘Šiauliai’ offensive operation until the stabilisation of the front line in Western Lithuania (5–31 July 1944). Based on archival documents, it looks at the clashes between the German and the USSR armies, the movement of troops, the precise tasks, and the losses incurred. The activity at the Second World War frontline in the territory of Lithuania in July 1944 were significant both for Lithuania and in the overall context of the Eastern Front, but this topic has hardly been explored in detail in historiography previously.

KEYWORDS: Baltischen Loch, 1st Baltic Front, IX Army Corps, hostilities in Lithuania, July 1944, WW2.

Ivadas

1944 m. birželio 23 d. prasidėjusios Bagrationo puolamosios operacijos metu sovietai sutriuškino vokiečių armijų grupę „Centras“ ir vos per porą savaitių pasiekė Lietuvos sienas. Po trejų metų pertraukos karo frontas vėl grįžo į Lietuvą. Sovietų puolimo metu tarp vokiečių armijų grupių „Centras“ ir „Šiaurė“ atsivėrė neginama spraga, vokiečių praminta „Baltischen Loch“ – Baltijos skylė. Pasinaudodami šia spraga vokiečių gynybinėse linijose sovietai veržėsi į vokiečių fronto užnugarį ir dideliu greičiu stūmė vokiečių dalinius į vakarus. Žaibiškas karo fronto sugrįžimas į Lietuvą buvo viską keičiantis ir didelę įtaką politinei bei ekonominei Lietuvos pokario lemčiai turėjęs veiksnys. Karo veiksmų metu Lietuvoje žuvo dešimtys tūkstančių karių. Taip pat į Raudonąją armiją masiškai mobilizuoti ir į mirtį fronte siūsti Lietuvos vyrai. Buvo sugriauti miestai, kaimai, nualintas Lietuvos ūkis. Bendras aukų skaičius buvo dar didesnis dėl žuvusių civilių.

Šiame straipsnyje yra analizuojama 1-ojo Pabaltijo fronto vykdyta Šiaulių puolamoji operacija, kurios metu sovietų daliniai, pasinaudodami „Baltijos skylė“, be didesnių stabtelėjimų nustūmė vokiečių pajėgas ligi pat Šiaulių, ties kuriais fronto linija galiausiai stabilizavosi. Šiauliai buvo strategiškai svarbus miestas vokiečiams, per jį ėjo logistiškai svarbios geležinkelio linijos ir jungtis su armijų grupe „Šiaurė“. Straipsnyje apsiribota dviem pirmaisiais sovietų puolimo etapais (liepos 5–31 d.), kurių metu kautynės buvo dinamiškiausios, o iki liepos pabaigos du Raudonosios armijos frontai užėmė didesnę dalį Lietuvos teritorijos.

Tikslas – atskleisti ir išanalizuoti Vokietijos ir Sovietų sąjungos kariuomenių veiksmus Lietuvos teritorijoje Šiaulių puolamosios operacijos metu. **Uždaviniai:** 1) Detaliai ištirti Vokietijos ir SSRS kariuomenių kovos veiksmų eigą, mūšius, dalinių judėjimą. 2) Įvertinti Vokietijos ir SSRS kariuomenių keltus tikslus, jų įgyvendinimą ir „Baltijos skylės“ reikšmę.

Šaltiniai. Straipsnyje daugiausiai remtasi Rusijos Federacijos gynybos ministerijos centriniam archyve (Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации – ЦАМО) saugomais Vokietijos ir SSRS kariuomenių archyviniais dokumentais. Straipsnio pagrindą sudaro vokiečių 3-iosios tankų armijos dokumentinis paveldas¹. Vokiškus dokumentus papildo analogiškas Raudonosios armijos archyvinis paveldas².

Istoriografija. Šiaulių puolamoji operacija istoriografijoje beveik netirta. Šis sovietų puolimas pirmojo dėmesio sulaukė brandžiuoju sovietmečiu, kuomet buvo tvirtinamas Lietuvos išvadavimo mitas. Tačiau sovietinės istoriografijos darbai yra neobjektyvūs, su aiškia ideologine potekste ir iškreipiantys faktus. Kaip pavyzdžius galima pateikti Vlado Karvelio³ ir Vytauto Tutkaus⁴ darbus. Juose karo veiksmai Lietuvoje aptariami bendrais bruožais, iš sovietinės perspektyvos. Atkūrus nepriklausomybę pasirodžiusiuose pavieniuose straipsniuose ir knygose daugiau dėmesio skirta konkreitiems mūšiams ir jų epizodams, bet ne karo veiksmų visumai. „Baltijos skylės“ problematika nebuvo nagrinėta.

Užsienio istoriografijoje yra gausu darbų, nagrinėjančių sovietų Bagrationo puolamąją operaciją ir vokiečių armijų grupės „Centras“ griūtį 1944 m. vasarą. Tačiau koncentruojantis tik į Lietuvos teritoriją, jiems trūksta detalumo ir nusileidimo iki taktinio lygmens. Iš vokiečių perspektyvos aptariamus įvykius nuosekliausiai apžvelgia Rolfas Hinze. Jo darbas⁵ suteikia vertingų žinių apie vokiečių karinės vadovybės priimtus sprendimus bei karinės situacijos vertinimą.

1 ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86, 90–93, 95, 96, 98.

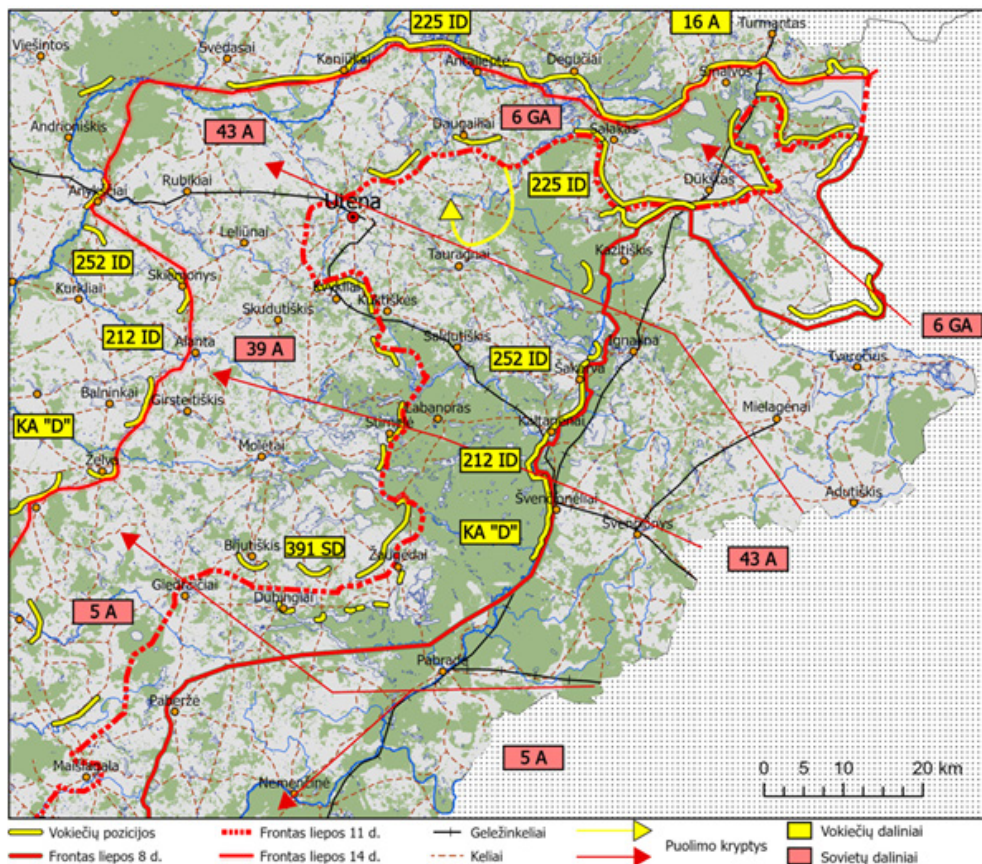
2 ЦАМО, Ф. 235, О. 2074, Д. 848.

3 V. Karvelis, 1974.

4 V. Tutkus, 1984.

5 R. Hinze, 1987.

1. Šiaulių puolamoji operacija, I etapas (liepos 5–13 d.)

Fronto linijos kaita šiaurės rytų Lietuvoje liepos 8–14 d. Nubraižyta darbo autoriaus pagal ЦАМО Ф. 500, О. 12466, Д. 86; Ф. 241, О. 2593, Д. 332; Ф. 235, О. 2074, Д. 848.

Liepos 5 d. galima laikyti Antrojo pasaulinio karo fronto sugrįžimo į Lietuvą diena. Šią dieną sovietų 1-ajam Pabaltijo frontui pavaldžios 43-iosios armijos 334-oji ir 235-oji divizijos peržengė Lietuvos sieną ties Tverečiumi ir Adutiškiu⁶. Ta pati diena žymėjo ir trečiosios Bagrationo operacijos fazės pradžią. Dar liepos 4 d. Vyriausiasis kariuomenės štabas davė įsakymą puolimą tęsti. 1-ajam Pabaltijo frontui buvo išskeltas tikslas pulti Švenčionių, o paskui Kauno, Panevėžio ir Šiaulių kryptimis. Tai buvo Šiaulių puolamosios operacijos pradžia.

6 V. Tutkus, 1984, p. 9.

1.1. Vokiečių atsitraukimas nuo Adutiškio ligi Labanoro

Šiaulių puolamąją operaciją reikėtų skirti į keletą etapų. Pirmojo etapo metu (liepos 5–13 d.) 1-ojo Pabaltijo fronto puolimo tikslas buvo Kaunas. Šį frontą operacijos pradžioje sudarė 43-ioji, 6-oji gvardijos ir 3-ioji oro armijos. Tuo metu prieš sovietų puolimo smaigalį gynėsi vokiečių 16-osios armijos dešinysis sparnas ir 3-ioji tankų armija su jai pavaldžiomis 201-ąja ir 391-ąja apsaugos divizijomis bei IX armijos korpusu (212-oji ir 252-oji pėstininkų divizijos bei korpuso dalinys „D“)⁷. Taigi, vokiečiai Lietuvos kryptimi buvo stumiami nepalyginamai gausesnių ir stipresnių sovietų pajėgų, kurių sustabdyti su turimais pajėgumais nebuvo įmanoma.

Naujus puolimo nurodymus gavę 43-iosios armijos daliniai liepos 5 d. peržengė Lietuvos sieną tarp Tverėčiaus ir Adutiškio, o kiek piečiau pralaužė 391-osios apsaugos divizijos pozicijas ties Lentupiu, kur atsivėrė kelias į Švenčionis ir Pabrade, per kuriuos driekėsi vokiečiams labai svarbi geležinkelio linija ir kelių susikirtimo taškas⁸. Šių vokiečių logistikos sistemai gyvybiškai svarbių linijų perkirtimas grėsė rytuose esančių dalinių atkirtimu ir dar didesniu kariuomenės aprūpinimo apsunkinimu⁹.

Liepos 7 d. dienos rytas prasidėjo veržliu 43-iosios sovietų armijos puolimu Švenčionių kryptimi. Į šiaurę nuo Švenčionių raudonarmiečiai prisismelkė pro silpnai ginaimą kairįjį IX korpuso sparną, užėmė Ignaliną ir buvo sustabdyti tik Palūšėje. Taip pat sovietai prasiveržė ir palei dešinįjį korpuso sparną iki geležinkelio linijos ties Pabrade¹⁰. Dėl braškančių korpuso sparnų vokiečiai priėmė sprendimą trauktis iki Žeimenos upės¹¹.

Žeimena tapo gamtine kliūtimi, ant kurios krantų sovietai buvo sustabdyti bent diena. Tačiau į sovietų rankas atiteko Švenčionėlių miestelis ir Daugpilio geležinkelio linijos kontrolė¹². Tolesnį vokiečių atsitraukimą iš Žeimenos linijos nulėmė liepos 9 d. naktį ties Šakarva prasiveržę sovietų daliniai. Tuo pačiu šiaurėje 43-ioji armija be pasipriešinimo užėmė Tauragnus, perkirto Utenos–Daugpilio plentą¹³, o vakarop pasiekė net ir pačią be gynybos paliktą Uteną. Vokiečiai ir vėl buvo priversti trauktis – šįkart Labanoro kryptimi¹⁴.

7 W. S. Dunn, 2000, p. 110.

8 KTB der PzAOK3, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 95, Л. 35–37.

9 U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 5.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 269.

10 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 7.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 259.

11 U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 7.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 258.

12 Журнал боевых действий 1 ПрибФ. In: ЦАМО, Ф. 235, О. 2074, Д. 848, Л. 24.

13 Журнал боевых действий 1 ПрибФ. In: ЦАМО, Ф. 235, О. 2074, Д. 848, Л. 27.

14 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 9.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 247.

IX korpuso daliniai liepos 10 d. rytą pasiekė naują gynybos liniją. Įnirtingiausios kautynės vyko kairiajame korpuso sparne. Sovietai, pasinauddami į šiaurę nuo IX korpuso dar neužkardyta spraga, su 16-ąja armija vis gilino pleištą Utenos apylinkėse ir nestabdomi judėjo į vakarus¹⁵. Neatsilaikė ir dešinysis IX korpuso sparnas. Čia keli Raudonosios armijos pulkai prasiveržė gilyn į vokiečių užnugarį ir pasiekė Dubingių prieigas¹⁶. Dėl sovietų padarytų naujų pralaužų vokiečiai ir vėl buvo priversti trauktis vakarų kryptimi¹⁷.

1.2. Armijų grupės „Šiaurė“ mėginimas užlopyti „Baltijos skylę“

Viena iš didžiausių problemų besiginančiai vokiečių 3-iajai tankų armijai buvo atsivėrusi spraga tarp „Centro“ ir „Šiaurės“ armijų grupių. Šiai problemai spręsti buvo paskirta 16-ajai armijai priklausiusi 225-oji pėstininkų divizija. Liepos 7 d. pirmieji 225-osios pėstininkų divizijos daliniai išsilaipino Dūkšte, tačiau atakuojančių sovietų dalinių buvo greitai priversti trauktis vakarų kryptimi¹⁸. Puolamuosius veiksmus 225-oji pėstininkų divizija atnaujino liepos 9 d. vakarą. Šį kartą buvo pulta Tauragnų kryptimi ir sovietų užimtas miestelis buvo atsiimtas. Tačiau jau kitą dieną vokiečių puolimas įstrigo ir piečiau Tauragnų prasiveržti nebepavyko¹⁹. Dar trys šios divizijos batalionai pradėjo puolimo veiksmus aukštumose ties Alaušo ežeru ir, atvykus tigrų tankų pastiprinimui, bandė prasiveržti iki Utenos²⁰. Vis dėlto vokiečiams savo išpuolį teko staigiai nutraukti ir visus tigrus permest link Daugpilio²¹. Nurodymas trauktis Daugpilio kryptimi atėjo todėl, kad septynios sovietų divizijos su tankų dalinių parama pradėjo stiprų puolimą į pietus nuo Daugpilio, tolesni puolamieji veiksmai 225-osios pėstininkų divizijos sektoriuje nebebuvo galimi²². Taip baigėsi vienas iš rimčiausių vokiečių bandymų uždaryti fronte žiojėjusią pralaužą.

15 U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 10.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 242.

16 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 10.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 241.

17 U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 10.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 239.

18 KTB der PzAOK3, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 95, Л. 60.

19 Ten pat, Л. 96.

20 Ten pat, Л. 100.

21 Ten pat, Л. 104.

22 KTB der PzAOK3, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 95, Л. 104.

1.3. Vokiečių atsitraukimas iki Anykščių–Želvos–Šešuolių linijos

Po nesėkmingų vokiečių bandymų užkardyti „Baltijos skylę“, ši tik išsiplėtė. Liepos 11 d. vokiečių armijas skyrė jau daugiau nei 30 km²³. Sovietų 39-osios armijos daliniai puolimo metu užėmė Kuktiškes, Labanorą, aršios kautynės vyko ties Stirnelės kaimu. Taip pat raudonieji sėkmingai veržėsi į vakarus nuo Utenos – užėmė Vyžuonas²⁴. Pietiniame sektoriuje sovietai apėjo dešinįjį IX korpuso sparną ir pasiekė Bijutiškį. Dėl šios priežasties IX korpusas turėjo atitraukti savo dalinius Molėtų kryptimi²⁵. Vokiečiams sovietų puolimo tempą pavyko sulėtinti liepos 12 dieną²⁶. Tačiau jau liepos 13 d. sovietų 39-oji armija sutriuškino vokiečių frontą Molėtų prieigose ir užėmė miestelį²⁷, dėl to visas IX korpusas gavo 3-iosios tankų armijos vadovybės nurodymą trauktis²⁸.

Taigi, vos per savaitę sovietų 43-ioji armija ir 6-oji gvardijos armija pasistūmėjo nuo 100 iki 80 km į Lietuvos gilumą. Sovietų puolimo tempas išliko labai aukštas. Sovietų sėkmę nulėmė didelė jėgos persvara, šlubuojanti vokiečių aprūpinimo sistema, o svarbiausia – fronte vis dar žiojinti „Baltijos skylė“.

2. Šiaulių puolamoji operacija, II etapas (liepos 14–31 d.)

2.1. Panevėžio kryptis (liepos 14–23 d.)

Liepos 13 d. sovietai pradėjo persigrupavimą. Pagal vyriausiosios kariuomenės vadovybės liepos 14 d. direktyvą 1-asis Pabaltijo frontas buvo nukreiptas Šiaulių kryptimi vietoje Kauno. Dėl to Panevėžio kryptimi iš rezervo buvo mestos 51-oji ir gvardijos 2-oji armijos²⁹. Savo ruožtu 39-oji armija su jos užimtu fronto sektoriumi liepos 15 d. buvo perduota 3-iojo Baltarusijos fronto pavaldumui³⁰, o 1-ajam Pabaltijo frontui liepos 14 d. mainais duotas 3-iasis gvardijos mechanizuotas korpusas³¹. Taigi, sovietai pasi-

23 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 11.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 238.

24 U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 11.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 236–237.

25 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 11.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 236.

26 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 12.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 227.

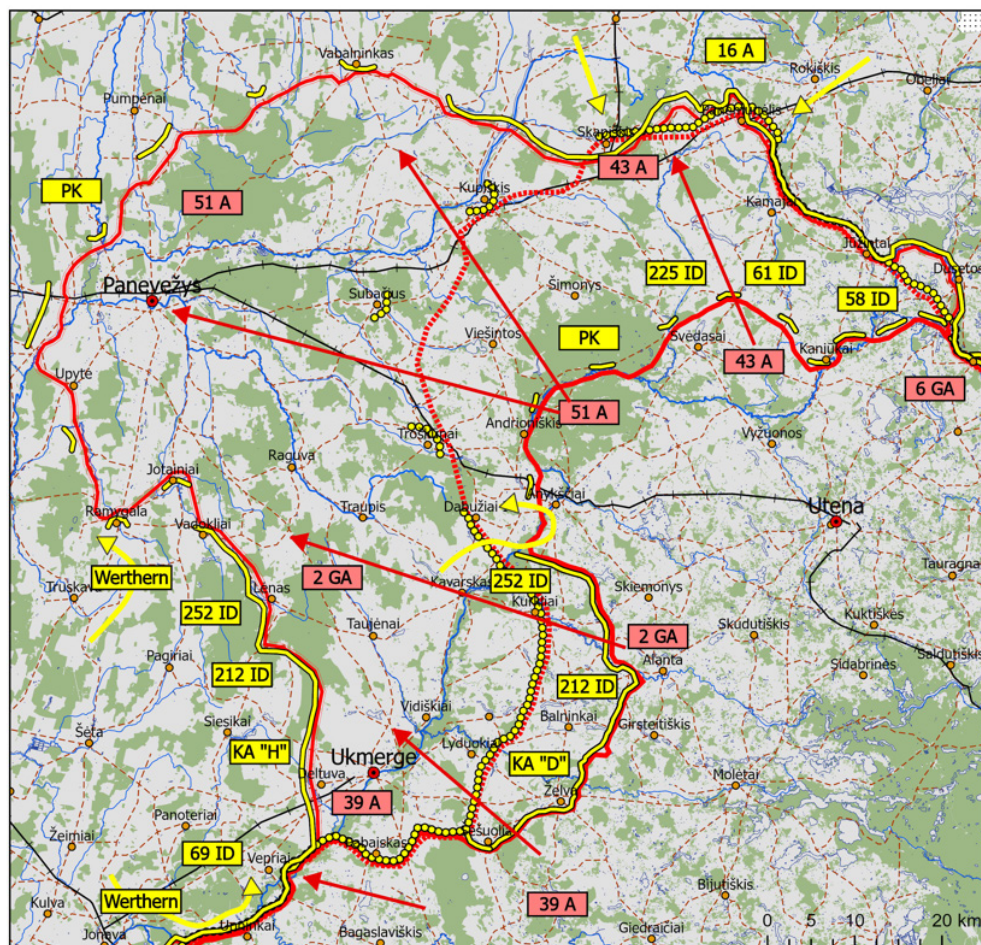
27 V. Tutkus, 1984, p. 11.

28 U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 13.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 218.

29 V. Tutkus, 1984, p. 15.

30 Журнал боевых действий 1 ПрибФ. In: ЦАМО, Ф. 235, О. 2074, Д. 848, Л. 40.

31 Журнал боевых действий 1 ПрибФ. In: ЦАМО, Ф. 235, О. 2074, Д. 848, Л. 37.

Vokiečių pozicijos	Frontas liepos 20 d.	Puolimo kryptys	Vokiečių daliniai
Vokiečių pozicijos liepos 20 d.	Frontas liepos 23 d.		Sovietų daliniai
Frontas liepos 17 d.	Geležinkeliai		
	Keliai		

Sovietų puolimas Panevėžio kryptimi liepos 17–23 d. Nubraižyta darbo autoriaus pagal
ЦАМО Ф. 500, О. 12466, Д. 86; Ф. 241, О. 2593, Д. 332; Ф. 235, О. 2074, Д. 848.

rengė sutelkti rimtas pajėgas smūgiui Šiaurės Lietuvoje, kur žiojėjo vis dar neužkardyta „Baltijos skylė“.

Apie 90 km ruože tarp Antalietės, Svėdasų, Anykščių ir Želvos 1-asis Pabaltijo frontas pradėjo telkti tris armijas. Šiauriausias sektorius buvo patikėtas 43-ajai armijai,

piečiau nuo jos liepos 18 d. buvo įvesta 51-oji armija³², o jos kairiajame sparne buvo 2-oji gvardijos armija. Prieš tris sovietų armijas ir mechanizuotą korpusą stovėjo vos kelios mūšių išsekintos vokiečių pėstininkų divizijos. Sovietų pajėgų jėgos persvara buvo aki-vaizdi ir triuškinanti.

Sovietams norint veržtis Panevėžio kryptimi, Anykščiai buvo kertinis taškas. 252-oji pėstininkų divizija liepos 14 d. Anykščiuose gynybos organizuoti nespėjo ir sovietai jau pietų metu užėmė miestelį. Vokiečių vadovybė, suprasdama Anykščių svarbą, nutarė iš Ukmergės apylinkių į Anykščius permesti Wertherno brigadą³³, kuri jau ateinančios dienos rytą įnirtingo šturmo metu Anykščius atsieniė³⁴. Tačiau vokiečių sėkmė ilgai netruko, naktį iš liepos 15 į liepos 16 d. mūšių išvarginta Wertherno brigada buvo atitraukta persigrupuoti į Ukmergės apylinkes³⁵, o vieni palikti 252-osios pėstininkų divizijos daliniai Anykščių apginti nebegalėjo ir dienos metu spaudžiami sovietų buvo priversti atsitraukti³⁶. Į šiaurę nuo Anykščių liko praktiškai neginama spraga, kurioje buvo tik Panevėžio komendantūrai priklausantys menki patruliai³⁷.

Užėmę Anykščius sovietai pamažu judėjo į priekį. Jau liepos 17 d. Panevėžio komendantūros patruliai buvo priversti atsitraukti iki Kupiškio ir Troškūnų³⁸. Tuo metu Viešintų–Dabužių ruože buvusios vokiečių pajėgos buvo juokingai menkos. Traupį gynė vos 41 vokiečių kareivis, Troškūnus – 31 vokiečių ir lietuvių geležinkelio sargyba, Viešintas – 25 kariai ir t. t.³⁹ Tai tik patvirtina, kad vokiečių pajėgos šiame fronto bare buvo simbolinės ir negalėjo sustabdyti sovietų atakos smaigalio, nukreipto Panevėžio kryptimi.

Raudonųjų numatytas puolimas prasidėjo liepos 20 d.⁴⁰ Rokiškio ir Pandėlio kryptimi puolę 43-iosios armijos daliniai įveikė vokiečių pasipriešinimą ir netrukus perkirto Šiaulių–Daugpilio geležinkelio liniją⁴¹. Į šiaurę nuo Anykščių puolusi 51-oji armija

32 Журнал боевых действий 1 ПрибФ. In: ЦАМО, Ф. 235, О. 2074, Д. 848, Л. 43.

33 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 14.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 209.

34 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 15.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 205.

35 U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 15.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 199.

36 U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 16.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 193.

37 U. Ia A. PzAOK3. Feldkdr. Ponewisch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 16.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 187.

38 U. Ia A. PzAOK3. Feldkdr. Ponewisch Ia-Orientierung an PzAOK3, 17.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 175.

39 U. Ia A. PzAOK3. Feldkdr. Ponewisch Ia-Orientierung an PzAOK3, 18.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 166.

40 Журнал боевых действий 1 ПрибФ. In: ЦАМО, Ф. 235, О. 2074, Д. 848, Л. 46.

41 V. Tutkus, 1984, p. 17.

išvaikė silpnas vokiečių sargybas⁴² ir kaipmat pasiekė Kupiškio prieigas, kur nukirto vokiečiams svarbią geležinkelio liniją Panevėžys–Daugpilis⁴³. Tuo tarpu 2-osios gvardijos armijos puolimo smaigalys buvo nukreiptas į pietryčius nuo Anykščių Kavarsko link. Vokiečių linijas pralaužę sovietų daliniai vakaro valandomis pasiekė Kavarsko prieigas⁴⁴. Jau kitos dienos rytą priešakiniai sovietų daliniai užėmė Kupiškį, Subačių ir priartėjo per 6 km nuo Panevėžio⁴⁵. Panevėžio užėmimas liepos 22 d. buvo neišvengiamas. Tai supratęs Panevėžio komendantas sutelkė Panevėžyje buvusias pakrikusias vokiečių pajėgas ir paliko miestą be kovos⁴⁶. Panevėžio praradimas buvo labai skaudus smūgis vokiečių logistikai, dar labiau sutrikdęs sunkiai veikusias aprūpinimo linijas.

Stiprus sovietų puolimas buvo vykdomas ir į pietryčius nuo Panevėžio. 252-ajai pėstininkų divizijai nepavyko suformuoti gynybinės linijos tarp Traupio ir Kavarsko, nes sovietų 2-oji gvardijos armija šiame ruože liepos 22 d. frontą pralaužė bent keliose vietose ir užėmė Raguvą⁴⁷. Platus fronto ruožas į pietus nuo Panevėžio atiteko vos vienam vokiečių 62-ajam pionierių batalionui⁴⁸. Jam į pagalbą buvo atvesta Wertherno brigada, kuri pradėjo kontrpuolimą, kurio metu su Liuftvafės pagalba sumušė sovietų puolimo smaigalį į šiaurę nuo Ramygalos⁴⁹. Tačiau sovietų sustabdymas viename taške negalėjo pakeisti bendros puolimo eigos. Puolimo metu spragą tarp „Šiaurės“ ir „Centro“ armijų grupių tik praplėtusiems sovietams atsivėrė kelias į Šiaulius – vokiečiams strategiškai ir logistiškai svarbų miestą.

2.2. Šiaulių užėmimas (liepos 24–27 d.)

Užėmę Panevėžį, sovietai Šaulių kryptimi iš rezervo metė gvardijos 3-iąją mechanizuotą korpusą ir 51-osios armijos 1-ąją šaulių korpusą⁵⁰. Tuo metu piečiau besigynusio vokiečių IX korpuso ruože padėtis buvo labai sunki. Šis korpusas 1-ojo Pabaltijo fronto

42 U. Ia A. PzAOK3. Feldkdr. Ponewisch Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 20.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 146.

43 U. Ia A. PzAOK3. Feldkdr. Ponewisch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 20.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 142.

44 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Nachmeldung an PzAOK3, 20.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 142.

45 V. Tutkus, *Armija išvaduotoja*, p. 15.

46 U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Morgenmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 23.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 113.

47 U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Morgenmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 22.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 125.

48 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 23.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 113.

49 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 23.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 106.

50 V. Tutkus, 1984, p. 16.

puolimą pristabdė tik 50 km ruože tarp Krekenavos ir Deltuvos. Prieš vokiečių IX korpusą buvo nukreipta sovietų 2-oji gvardijos armija. Liepos 24–28 d. IX korpuso gintame ruože vyko labai intensyvios ir daug aukų pareikalavusios kautynės, tačiau šiame straipsnyje jos nebus plačiau nagrinėjamos.

Tuo metu į vakarus ir šiaurę nuo Panevėžio žygiavę sovietų daliniai rimtesnio pasipriešinimo nesulaukė. Kairiajam 51-osios armijos sparnui kartu su 3-uoju mechanizuotu korpusu buvo nurodyta užimti puolimui tinkamas pozicijas ir liepos 25 d. pradėti puolimą Šiaulių kryptimi. Dešinysis armijos sparnas ruošėsi pulti Pasvalio kryptimi⁵¹. Tačiau sovietų pajėgų persigrupavimas ir naujų pozicijų užėmimas kiek užtruko ir puolimo pradžios laikas buvo atidėtas vieną dieną.

Liepos 26 d. žymėjo puolimo pradžią. Sovietų 3-iasis mechanizuotas korpusas pajudėjo Šiaulių kryptimi ir jau ryto valandomis užėmė Smilgius, Šeduvą, o korpuso daliniai per parą pasistūmėjo daugiau nei 70 km ir pasiekė Šiaulių prieigas⁵². Liepos 27 d. į pagalbą atvykus 51-osios armijos 1-ajam šaulių korpusui Šiauliai buvo užimti vidurdienį⁵³. Šturmo metu ir artimiausiomis savaitėmis miestas patyrė didelius sugriovimus. Užėmę Šiaulius, sovietai pagrindines savo pajėgas metė šiaurės kryptimi, tikslas buvo pasiekti Rygos įlanką ir atkirsti vokiečių armijų grupę „Šiaurė“⁵⁴. Jau liepos 28 d. priešakiniai sovietų daliniai buvo pasiekę Jelgavos pakraščius⁵⁵, o liepos 30 d. pasiekė net ir Rygos įlankos krantus⁵⁶. Paskutine vokiečių viltimi tapo iš Nemuno fronto atvedama 7-oji tankų divizija. Liepos 27 d. naują fronto barą pasiekusios divizijos tikslas buvo sustabdyti prieš puolimo smaigalius kairiajame 3-iosios tankų armijos sparne⁵⁷.

2.3. Fronto linijos stabilizavimas (liepos 28–31 d.)

Liepos paskutinėmis dienomis įvykusį sovietų puolimo sustabdymą Žemaitijoje nulėmė dvi pagrindinės priežastys: 1) 1-ojo Pabaltijo fronto pagrindinės puolimo ašies nukreipimas į Rygos įlanką turint tikslą atkirsti vokiečių pajėgas Latvijoje ir Estijoje. 2) Vokiečių 7-osios tankų divizijos permetimas iš Nemuno fronto į Žemaitiją.

Sovietams savo kovingiausių dalinius nukreipus šiaurės kryptimi, sumažėjo spaudimas vokiečių frontui į vakarus nuo Šiaulių. Taip pat labai reikšmingas buvo 7-osios tankų divizijos pasirodymas, kuris sovietams buvo netikėtas ir sutrikdė 2-osios gvardijos armijos puolimo planus⁵⁸. Nors vokiečių puolimas didesnio proveržio nepasiekė, tačiau

51 Журнал боевых действий 1 ПрибФ. In: ЦАМО, Ф. 235, О. 2074, Д. 848, Л. 56–57.

52 J. Dobrovolskas, 1975, p. 197.

53 Ten pat, Л. 67.

54 V. Tutkus, 1984, p. 16.

55 Журнал боевых действий 1 ПрибФ. In: ЦАМО, Ф. 235, О. 2074, Д. 848, Л. 68.

56 Ten pat, Л. 75.

57 U. des Armeointendanten des PzAOK 3, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 91, Л. 13.

58 Журнал боевых действий 1 ПрибФ. In: ЦАМО, Ф. 235, О. 2074, Д. 848, Л. 72.

agresyviais veiksmais 7-oji tankų divizija sutrikdė sovietų planus toliau veržtis į vakarus ir bent laikinai sulaukė dalį tam numatytų pajėgų. Šį laiką vokiečiai panaudojo perkelti dalinius į neginamą fronto ruožą vakaruose⁵⁹. Kairiajame divizijos sparne buvusios pajėgos pasiekė Kelmę, o Rothkircheno grupė išsiskleidė ruože tarp Telšių–Laukuvos–Raseinių, taip užkertant sovietams kelią vakarų kryptimi⁶⁰. Šiaip ne taip vokiečiams stabilizavus frontą kairiajame 3-iosios tankų armijos sparne, rugpjūčio pradžioje pavyko užmegzti kontaktą su Šiaurės armijų grupe, o frontas nusistovėjo ant Dubysos ir Ventos krantų.

Taigi, po Vilniaus užėmimo sovietams prireikė beveik savaitės savo pajėgoms pergrupuoti, aprūpinimo grandinėms pritraukti ir sutelkti 1-ąją Pabaltijo frontą Panevėžio kryptimi. Tuo tarpu vokiečių vadovybė ne iki galo įvertino „Baltijos skylės“ grėsmę ir sovietų ketinimus. Liepos 20 d. į puolimą žengusios trys sovietų armijos pralaužė silpnas vokiečių linijas ir, išnaudojusios „Baltijos skylę“, per 7 dienas pasistūmėjo daugiau nei 100 kilometrų vakarų kryptimi. Šiaulių užėmimas ir vokiečių arterinės Rygos–Tilžės geležinkelio linijos nukirtimas, grasinant galutinai atkirsti armijų grupę „Šiaurė“, žymėjo Šiaulių puolamosios operacijos antrojo etapo pabaigą.

Išvados

Šiaulių puolamąją operaciją 1944 m. liepą galima skirstyti į du etapus. Nuo įžengimo į Lietuvą ir operacijos pradžios liepos 5 d. iki liepos 13 d. sovietai į priekį žengė labai spėriai, o pakankamai pajėgų vientisai fronto linijai sudaryti neturėję padriki vokiečių daliniai buvo priversti trauktis vakarų kryptimi. Didžiausių iššūkių vokiečių vadovybei kėlė „Baltijos skylė“ praminta spraga fronte tarp 3-osios tankų armijos ir 16-osios armijos.

Antrasis operacijos etapas prasidėjo liepos 14 d., kuomet Uteną ir Anykščius užėmusio 1-ojo Pabaltijo fronto puolimo tikslas buvo nukreiptas Šiaulių kryptimi vietoje Kauno. Šiam tikslui pasiekti buvo pradėta pergrupuoti pajėgas, tam prie fronto pritrauktos rezervinės 51-oji ir 2-oji gvardijos armijos. Liepos 20 d. puolimą Šiaulių kryptimi pradėję sovietai pasinaudojo vis dar vokiečių neužkamšyta „Baltijos skylė“ ir vos per savaitę užėmė du vokiečiams logistikos požiūriu svarbius miestus – Panevėžį ir Šiaulius, o iki liepos pabaigos priešakiniai Raudonosios armijos daliniai jau buvo pasiekę Rygos įlankos krantus ir atkirtę vokiečių armijų grupę „Šiaurė“. Sovietų puolimo sėkmę nulėmė tai, kad vokiečių vadovybė klaidingai įvertino iš rezervų įvedamas sovietų pajėgas ir jų puolimo tikslus bei, nuvertinusi „Baltijos skylės“ grėsmę, nesiėmė reikiamų priemonių jai užkardyti.

59 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 29.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 33.

60 U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. von Rothkirch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 31.7.44, in: ЦАМО, Ф. 500, О. 12466, Д. 86., Л. 6.

Bibliografija

- Dobrovolskas J., 1975 – Dobrovolskas Jonas, *Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare*, Vilnius, 1975.
- Dunn W. S., 2000 – Dunn Walter S. Jr., *Soviet Blitzkrieg: The Battle for White Russia, 1944*, London, 2000.
- Hinze R., 1987 – Hinze Rolf, *Das Ostfront-drama*, Stuttgart, 1987.
- Karvelis V., 1974 – Karvelis Vladas, *Lietuvos TSR išvadavimas*, Vilnius, 1974.
- Tutkus V., 1984 – Tutkus Vytautas, *Armija išvaduotoja*, Vilnius, 1984.